

УДК 347.763:342.721

Г. В. Самоїленко

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ОСОБИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ У ДОГОВОРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА

Актуальність теми зумовлена процесами усвідомлення людини як найвищої соціальної цінності, закріплення впливаючих з такого розуміння прав, формуванням механізму правових гарантій їх реалізації. Серед особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи право на свободу пересування займає своє чільне місце.

Однак питання про свободу на пересування та вибір місця проживання розглядається дуже стисло в науці цивільного права України взагалі. Місце проживання виступає однією з індивідуалізуючих ознак особи, а право на його вибір забезпечується більш широким правом — правом на пересування. Ці особисті немайнові права людини обумовлені переходом до побудови правового цивілізованого суспільства в нашій країні, в якій значно підвищується роль саме цих прав.

В Україні зазначені права закріплені в ст. ст. 310 та 313 Цивільного кодексу України. Особисте немайнове право, пов'язане з пересуванням та вибором місця постійного проживання, визначає соціально-правове становище особистості в суспільстві та закріплено в Загальній декларації прав людини 1948 року та Конституції України відповідно.

Відповідно до ст. 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Таким чином, у Конституції України закріплені права, передбачені Загальною декларацією прав людини (ст. 13), Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 12), Конвенцією про захист прав і основних свобод людини з Протоколом № 4 до неї та іншими міжнародно-правовими актами.

Оскільки право на свободу пересування є істотним елементом свободи людини і громадянина, умовою її професійного і духовного розвитку, в Україні має проводитися відповідна політика, яка повинна мати на меті забезпечити цей розвиток.

Так, наприклад, в 2007 році Кабінет Міністрів України скасував правила покупки іменних квитків на поїзди виключно за паспортами чи іншими документами, що посвідчують особу. Цей крок надав більшої свободи особам у пересуванні, а також усунув можливості держави щодо стеження за пересуванням громадян.

Звичайно, що забезпечення адекватного регулювання будь-яких відносин має ґрунтуватися на їх глибокому дослідженні, осмисленні, виробленні концепцій правового регулювання.

Наразі є окремі дослідження, присвячені праву особи на свободу пересування в межах спеціальностей конституційного та міжнародного права — О. Ф. Динько «Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні», С. В. Максименко «Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання».

В межах цивілістичного напрямку відомі роботи С. І. Чернооченко «Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні» та Л. В. Малюги «Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення».

Дослідження окремих аспектів окреслених питань, зокрема стосовно особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, присвячені окремі праці М. М. Агаркова, Ч. Н. Азімова, С. С. Алексеева, С. М. Братуся, О. В. Дзери, О. А. Красавчикова, В. А. Кройтора, Н. С. Кузнєцової, О. А. Підпригори, О. О. Підпригори, О. А. Пушкіна, П. М. Рабіновича, З. В. Ромовської, В. М. Самойленка, К. А. Флейшиц, Р. О. Халфіної, Б. Б. Черпахіна, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишки та ін.

Однак глибокі дослідження, які б стосувалися права особи на свободу пересування взагалі та його прояву як механізму реалізації через договір перевезення пасажирів зокрема, а також відповідне нормативно-правове регулювання в цивілістичному напрямку стосовно досліджуваного питання відсутні.

В дисертаційному дослідженні О. М. Нечипуренко обґрунтував право на пересування як прояв свободи обирати місце проживання та вільно переміщуватися по території й обирати для цього засоби й маршрути. Однією з підстав швидкої реалізації права на пересування він визначив саме договір перевезення пасажирів.

Метою даної роботи є розробка концептуального підходу у розумінні права особи на свободу пересування та його реалізації у договорі перевезення пасажирів.

В 2004 році Верховною Радою України прийнято Закон «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», який закріпив як саме право, так і механізм його реалізації.

Закон передбачає, що громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, гарантуються свобода пересування та вільний вибір місця проживання на її території, за винятком обмежень, які встановлені законом.

Реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження.

Виступаючи одним із особистих немайнових прав особи, свобода пересування та вибір місця проживання володіє специфічними, характерними рисами. По-перше, дані цивільні правовідносини є особистими, що вказує на їх належність до конкретного суб'єкта правовідношення. Існування нематеріальних благ не у зв'язку із їх носієм неможливо, внаслідок чого вони є невідчужуваними.

По-друге, вказані правовідносини є немайновими, що відображає особливості їх існування.

Однак треба зазначити, що з реалізацією особою цих прав можуть виникнути і відносини, що мають майновий характер (наприклад, при зміні місця проживання особа може вступити у відносини купівлі-продажу будинку).

По-третє, право на пересування та вибір місця проживання належить до абсолютних прав, тому що їх носію протистоїть невизначена кількість зобов'язаних осіб, основним обов'язком яких є утримання від порушень цього права.

По-четверте, міра зовнішньої свободи не є незмінною і постійною з позиції не тільки позитивного, але й природного права. Вона змінюється залежно від ступеня розвитку суспільства, особливостей становлення національної самосвідомості, рівня правової культури громадян і ряду інших умов. Тому найближчим часом доведеться спостерігати дві протилежні тенденції, які так чи інакше знайдуть свій прояв і в договірних конструкціях, зокрема у договорі перевезення пасажирів. Перша тенденція — розширення меж дозволеної поведінки, реалізації права на свободу пересування, інша — звуження цього кола через обмеження даного права публічно-правовими засобами.

Тобто існував і продовжуватиме існувати конфлікт прав. З одного боку, Конституція надає свободу пересування, з іншого боку, об'єктивно існуюча реальність зумовлює необхідність її певного обмеження, зумовленого чинниками різного характеру — починаючи від прав та інтересів окремих осіб, інтересів держави, так і суспільних інтересів.

Таким чином, здійснення природних прав кожного обмежено лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства ці ж права [1, 311].

Варто погодитися з позицією В. П. Грибанова, що зміст суб'єктивного права має певні межі як за обсягом, так і за характером його здійснення, що межі є невід'ємною властивістю всякого суб'єктивного права, бо за відсутності таких меж право перетворюється на свою протилежність — на свавілля і тим самим взагалі перестає бути правом. При цьому він відзначав, що визначення меж здійснення цивільних прав не є обмеженнями цих прав [2, 18].

Реалізація права особи на свободу пересування у договорі перевезення пасажирів, як вже зазначалося, може мати певні обмеження, викликані публічним порядком, яким може навіть припинити договірне зобов'язання.

В даному випадку мова йде про виконання договору перевезення пасажирів у міжнародному сполученні. Так, відповідно до Європейської угоди про правила, що регулюють пересування осіб між державами — членами Ради Європи (ETS № 25), громадяни договірних сторін, незалежно від країни їхнього проживання, можуть в'їжджати на територію іншої сторони або залишати її через будь-які кордони по пред'явленню одного з документів, перелік яких наведено у додатку до угоди. Спрощена процедура застосовується лише до поїздок, тривалість яких не перевищує тримісячного терміну.

Дійсні паспорти й візи можуть вимагатися для всіх поїздок, тривалість яких перевищує тримісячний термін або якщо в'їзд на територію іншої країни здійснюється з метою прибуткової діяльності.

Тобто особа-пасажир має право на свободу пересування і відповідно до договірної зобов'язання перевізник має обов'язок здійснювати її перевезення до пункту призначення. Проте виконанню цього обов'язку може перешкодити непроходження візового чи митного контролю, внаслідок чого особа не матиме достатніх правових підстав для входження на територію іншої держави. Більш того, у перевізника виникає публічний обов'язок припинити договірне право-відношення щодо такого пасажирів, внаслідок чого його право на свободу пересування не буде реалізоване.

Щодо цього, доволі часто трапляються випадки, коли особи, не розрахувавши час руху транспортного засобу (особливо при автомобільних перевезеннях пасажирів), прибувають на кордон за декілька годин до опівночі, тобто до дня, з якого починає діяти віза. В результаті транспортний засіб продовжує рух, дія договору перевезення припиняється, а пасажир в зоні митного контролю очікує настання дати початку дії візи для в'їзду на територію іншої держави.

Подібна ситуація має місце і тоді, коли країна-учасник зазначеної Європейської угоди забороняє в'їзд або перебування на своїй території громадян іншої держави, яких вона вважає небажаними.

Певною перепорою для виїзду за кордон залишається існування окремого закордонного паспорту з огляду на тривалі терміни його виготовлення, вартість цієї процедури та недосконалість процедури його видачі. Так, з травня по листопад 2008 року отримати паспорт для виїзду за кордон було практично неможливим через штучні перепони. Понад 60 тисяч громадян знаходилися в черзі на отримання таких паспортів і, відповідно, не могли протягом року виїжджати за кордон, що значно обмежило їхню свободу пересування.

Обмеження свободи пересування можуть бути встановлені відносно пересування в межах території України чи міждержавного пересування (виїзду з України чи в'їзду до неї).

Згідно з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, Протоколом № 4 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини здійснення права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання в межах території будь-якої держави і право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які запроваджуються відповідно до законодавства і є необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, з метою підтримання громадського порядку, запобігання злочинам, для захисту здоров'я і моралі та прав і свобод інших людей. Згідно зі ст. 64 Конституції України та Закону України «Про надзвичайний стан» від 26 червня 1999 р., свобода пересування обмежується лише в умовах воєнних надзвичайних обставин і лише на території, на якій запроваджено надзвичайний стан.

Невиправданим є регулювання питань свободи пересування не законодавчим шляхом, а підзаконними актами. Так, наприклад, ст. 9 Закону України «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття» від 22 березня 2001 р. всупереч ч. 2 ст. 92 Конституції України покладає на Кабінет Міністрів України право встановлювати спеціальний порядок перетинання кордону України іно-

земцями та особами без громадянства, які прямують у спеціальну економічну зону, а також спеціальний порядок в'їзду у спеціальну економічну зону і виїзду з неї громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Окреслюючи коло дослідження реалізацією права особи на свободу пересування у договорі перевезення пасажирів, звичайно, варто зазначити, що така реалізація є одним з видів можливої реалізації досліджуваного права. Так, наприклад, особа може здійснити його і шляхом пересування у просторі пішки чи за допомогою власного транспортного засобу — самоката, велосипеда чи транспортного засобу, що приводиться у рух силою двигуна. Тобто за допомогою засобу, що належить особі на праві власності.

У такому випадку, звичайно, особа не набуває статусу «пасажирів», а абсолютне правовідношення не перетворюється у зобов'язальне, в якому особа має право вимагати не від невизначеного кола осіб непорушності свого права, а від конкретної особи виконання суб'єктивного обов'язку, пов'язаного з виконанням зобов'язання, що виникає на підставі договору перевезення пасажирів.

Хоча у даному випадку мова не йде про перетворення абсолютного правовідношення у зобов'язальне, оскільки перше зберігається з виникненням останнього. Більше того, його значення загострюється тим, що у зобов'язальному правовідношенні воно (право на свободу пересування) починає реально реалізовуватись, а тому недопущення порушення (здійснення перешкод в реалізації даного права) в процесі виконання зобов'язання актуалізується.

Свобода на пересування і вибір місця проживання є не лише вольовим феноменом особи. Свобода виступає як акт поведінки індивіда. Тобто сфера свободи ототожнюється зі сферою практичної життєдіяльності особи.

У своєму дослідженні О. М. Нечипуренко актуалізував питання, що маршрутні таксі не враховують потреби осіб з обмеженими можливостями (не пристосовані для перевезення інвалідів, пасажирів з дитячими візками або багажем), чим порушують їхнє право на пересування [3, 11].

В розширення даної тези варто зазначити, що це порушення стосується використання практично всіх транспортних засобів всіх без винятку видів транспорту, які здійснюють пасажирські перевезення.

Нами вже розкривалося питання обмеження права особи на свободу пересування імперативними засобами в публічному порядку.

Однак слід розуміти, що той же порядок здатен корелювати право особи на свободу пересування шляхом забезпечення його реалізації. Так, наприклад, ст. 915 ЦК (глава 64 Перевезення) закріплює, що перевезення, що здійснюється юридичною особою, вважається перевезенням транспортом загального користування, внаслідок чого у перевізника виникає обов'язок здійснити перевезення за зверненням будь-якої особи, прямо називаючи такий договір публічним договором.

Визнання договору перевезення пасажирів, що здійснюється транспортом загального користування, публічним договором та прийняття відповідних Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту спрямоване на охорону найменш захищеної сторони у конкретному транспортному зобов'язанні — пасажирів і певним чином його права на свободу пересування.

Викладене дозволяє зробити висновки, що право на свободу пересування може реалізовуватися у договорі перевезення пасажирів. Щодо останнього існують нормативно встановлені межі та обмеження суб'єктивних прав учасників, спрямовані в тому числі на захист прав пасажирів і відповідно їх прав на свободу пересування.

Подальша регулятивна спрямованість, напевно, виявлятиметься у подальшому існуванні конфлікту прав, пов'язаного з розширенням меж реалізації прав людини, з одного боку, а з іншого боку, з об'єктивно існуючою реальністю, яка зумовлює необхідність їх певних обмежень, що зумовлюється чинниками різного характеру — починаючи від прав та інтересів окремих осіб, інтересів держави, так і суспільних інтересів (питання екології тощо), що знайде своє відображення й у нормативному регулюванні окремих правовідносин та їх договірних конструкцій, зокрема у договорі перевезення пасажирів.

Література

1. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. — М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА*М, 1998. — 570 с.
2. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов. — М. : Рос. право, 1992. — 204, [3] с.
3. Печнипуренко О. М. Цивільно-правове регулювання перевезень такої : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. М. Печнипуренко. — О., 2008. — 194 с.

Анотація

Сажойленко Г. В. Реалізація права особи на свободу пересування у договорі перевезення пасажирів. Стаття.

У статті розглядається одна із найважливіших проблем — реалізація права особи на свободу пересування у договорі перевезення пасажирів. Аналізуються окремі дослідження науковців з цієї тематики, обмеження, які існують у свободі пересування та нормативно-правова база.

Ключові слова: обмеження, право на свободу, права людини, пересування, місце проживання.

Аннотация

Сажойленко Г. В. Реализация права личности на свободу передвижения в договоре перевозки пассажира. — Статья.

В статье рассматривается одна из самых важных проблем — реализация права личности на свободу передвижения по договору перевозки пассажира. Анализируются отдельные исследования ученых по этой проблематике, ограничения, которые существуют в свободе передвижения, и нормативно-правовая база.

Ключевые слова: ограничения, право на свободу, права человека, передвижение, место проживания.

Summary

Samoylenko G. V. Right of Person on Free Movement in Passengers Carriage Agreement. Article.

The article touches upon one of the important problems of the right of individuals to freedom of movement under the contract of carriage passengers. Specific researches of scientists according to this question, the restrictions that exist in the freedom of movement and legal database are analysed.

Keywords: restriction, freedom, human rights, movement, place of residence.